

Nešťastné dcery

Když dnes půjdeme do divadla a uvidíme během představení na pódiu ženské postavy, nijak nás to nezaskočí a stejně tomu bylo i u diváka antického. Paradoxně, i když v řecké společnosti měly ženy podřadné postavení a všichni herci i dramatici byli tedy muži, se v dochovaných dílech vyskytuje široká plejáda hrdinek.¹ S obtížemi bychom vůbec našli hru, kde se nějaká ženská postava neobjevuje. Na následujících stránkách se budu postupně zabývat hlavně Sofoklovou Antigonou, ale okrajově též jeho Elekrou a Euripidovou Médeiou s otázkou, jakou funkci v příbězích těchto postav vlastně plní rodiny protagonistek, skupina bezesporu nejvýznamnější v životě tehdejších Řeků:

Antigoné

*„Ach, rodná sestro, družná Isménó,
víš o nějakém zlu, jež Oidipús,
nás otec, na rod svolal, a jímž Zeus
nás ještě za života nestíhá?
Vždyť není žalu, není bolesti
ni potupy ni hanby, které bych
i v tvých i ve svých strastech nezřela.
A jaký prý to příkaz právě dal
zas Kreón všemu lidu ohlásit?
Víš o něm, slyšelas? Či tajno ti,
že hrozí bratru od nepřátel zlo?“²*

Motiv rodiny nás provází už od prvních slov Sofoklovy tragédie, ať se jedná o postavu Antigony sestry nebo následky činů jejich otce a bratrů, které jim přivodily tolik neštěstí. Profesor Oscar Brockett v Dějinách divadla píše, že ženy se v řeckém divadle většinou stanou obětmi své vlastní bezmocnosti³ a v případě Antigony mu nelze nijak odporovat, nicméně je třeba také mít na paměti poměry ve starořecké a hlavně athénské společnosti, které, jak jsem již uvedl, život žen značně omezovaly a pro nás malé, někdy takřka nevýznamné skutky mohly v očích tehdejšího publika být velkým hrdinstvím.

V závěru úryvku dostáváme první zmínku o thébském vládcí Kreóntovi, strýci obou dívek a „nepříteli“, jenž stojí v opozici k Antigoniným záměrům:

Antigoné

*„Což neodepřel z bratří jednomu
čest pohřbu Kreón, kdežto druhému
ji prisoudil? Prý zcela po právu
dal Eteokla vložit do hrobu,
by došel cti tam dole v podsvětí;
však tělo Polyneika, padlého,
tak nešťastně, prý ani oplákovávat
ni rovem nesmí nikdo přikrýti,*

...

Nuž, tak jsme na tom. A ty zakrátko

¹ Brockett, O. G. *Dějiny umění*. Praha: Lidové noviny, 2001, str. 64.

² Sofoklés. *Antigoné*. In: *Řecká dramata*. Máj. Praha: Mladá fronta, 1976, str. 205.

³ Brockett, O. G. *Dějiny umění*, tamtéž.

*máš dokázati, jsi-li šlechetná,
či z dobrých předků dcera nehodná.* “⁴

Isméné

*„Ty bláhová, co mohu změnit já
ať tak či onak v celé věci té?“⁵*

Co můžou dělat tváří tvář nespravedlnosti? Z pohledu Antigony je jejich povinností vůči předkům, aby Polyneikés dostal řádnému pohřbu, neboť jinak nemůže dojít klidu, a přestože je ženou, hodlá Kreóntovu nařízení vzdorovat, zatímco Isména slouží jako hrdinčin protipól. Sice se sestrou souhlasí, ale v následujícím rozhovoru vyjeví strach nad porušením zákonů města, navíc ustaveným jejich opatrovníkem.

Odpoutáme-li se ovšem od Antigonina pohledu, i Kreón měl pochopitelné důvody nechat synovcovo tělo mrchožroutům. Vždyť Polyneikés proti obci vytáhl s vojskem, zabil vlastního bratra a mnoho krajanů. Mnoho to vypovídá o Antigonině charakteru, že navzdory tomu, co udělal její otec a bratři, je nezavrhlá a hodlá dát v sázku život kvůli Polyneikově památce. Je každopádně otázkou, do jaké míry jedná z lásky a do jaké z povinnosti, případě ze strachu, že kdyby tak neučinila, bude čelit hněvu bohů. Když dále vysvětluje svou motivaci, působí skoro až sobecky:

Antigoné

*„... Měj si rozum jaký chceš,
já bratra pohřbím, a když za to smrt
mne stihne, bude krásná. S drahým svým
pak budu ležet, drahá jemu jsouc,
když spáchám zbožný čin. Delší čas
se musím líbit mrtvým pod zemí
než těmto zde: tam budu ležeti
přec věčně. Ty však, chceš-li, v neúctě
měj to, co bozi ctíti kazali.“⁶*

Na jednu stranu zažila Antigona obrovská naštěstí a ve smrti by se konečně šťastně shledala se zbytkem rodiny, prakticky chce spáchat sebevraždu, ale zároveň, protože staví božská příkázání nad lidská, si své místo pod zemí radši pojistí. Mrtvým a bohům je třeba se líbit a nepohřbení příbuzného může mít na onom světě zlé následky před neoblomnými soudci. Netvrdím, že Antigona jen využívá Polyneikovu smrt, neboť z jejich vlastních slov, je jasné, že ho má ráda, ale rozhodně sleduje i vlastní cíle. Jak praví: „*On nemá práva brát mi, co je mé!*“⁷ Co všechno myslí tím Mé? Povinnost pohřbít bratra, krásnou smrt, opětovné setkání celé rodiny? Když Isména naléhá, aby o svém záměru nikomu neříkala, a ujišťuje, že ona ji nezradí, dostane podivující odpověď:

Antigoné

*„A jen pověz! Mlčíc budeš mi
tím odpornější. Jen to rozhlas všem!“⁸*

Antigona touží po opětovném shledání celé rodiny včetně Ismény. Nejde jen o ukázání odporu proti Krentově nespravedlivému zákonu, ale také o způsob, jak po vši té bolesti být znovu spolu, tentokrát navěky šťastní. Ani jedna ze sester ovšem nechce ustoupit. Nakonec naše hrdinka

⁴ Sofoklés, *Antigoné*. In: *Řecká dramata*, tamtéž.

⁵ Sofoklés, *Antigoné*. In: *Řecká dramata*, str. 206.

⁶ Sofoklés, *Antigoné*. In: *Řecká dramata*, str. 207.

⁷ Tamtéž.

⁸ Sofoklés, *Antigoné*. In: *Řecká dramata*, str. 208.

ukončí debatu se slovy:

Antigoné

*„Chceš-li takto mluvit, i mně i zesnulému bratrovi
se staneš plným právem protivnou.
Nech mne s mým nerozumem vytrpět
tu hrůzu; vždyť přec neutrpím nic
tak zlého, abych nezemřela krásně.“⁹*

V dívčiných očích je tedy její jediný doposud žijící sourozenec slaboch, který se jí snaží odepřít onu krásnou smrt a nijak nereaguje, když jí záhy Isména sdělí, že když je řízena nerozumem, má ji ráda. Zvolila srdce před rozumem.

Antigona se tak odebrala pochovat bratra, a třebaže dal Kreón tělo hlídat strážemi, netrvá dlouho, a zatímco vládce Théb jedná se sborem starších, příběhne hlídač se zprávou, že Polyneikés byl pohřben. Rozzuřený vladař nařídí vojákům znovu odkrýt mrtvolu. Ti úkol splní a za nějaký čas se na pláň s mrtvým vrací Antigona. Je zhrozena a snaží se bratra znovu pohřbít, ale muži ji zajmou a předvedou před Kreóna. Věrná svému slovu, dívka nic nezapírá, a když se jí král ptá, zda vědomě překročila jeho zákaz, odpovídá:

Antigoné

*„Ten zákaz přec mi neohlásil Zeus,
ni Diké, družka bohů podsvětních,
zde takové nám řády nedala.
A nemyslila jsem, že takovou
má moc tvůj zákaz – dalť jej smrtelník! -
by mohl platit víc než nepsané
a neochvějné bohů zákony.
Ty nežijí jen včera nebo dnes,
však věčně, aniž víme, kdo je dal.
A pro ně nechtěla jsem od bohů
být trestána, i nelekla jsem se
zde ničí vůle. Věděla jsem přec,
že zemru: Jak by ne?*

...

*Kdo žije v hojných strastech jako já,
zdáží není pro něj ziskem zemřítí?“¹⁰*

Protagonistka se zde odvážně přiznává ke svému sebevražednému motivu a v jejích slovech nám Sofoklés předkládá odvěký spor božského a lidského práva, jehož strany Kreón a Antigona jako příslušníci téže rodiny reprezentují. Navíc kdyby Antigona měla pravdu (a má¹¹), pak třebaže je ženou, stojí nad Kreóntem, a možná proto s ní král dál jedná tak hrubě, říká věci jako: „*Tot' nejsem už já mužem, ona jest jím sama, projde-li jí beztrestně ta troufalost!*“¹² a „*Mnou žena nepovládne, co jsem živ!*“¹³ Naštvan neteřiným otevřeným vzdorem a zároveň pevně věrný zákonu, Kreon nedovolí, aby přibuzenství, jež ho pojí s Antigou, jakkoli ovlivňovalo výši trestu, a dokonce hodlá popravít i Isménu.

Zatímco sluhové odběhnou, aby sestru přivedli, Kreon se ptá protagonistky, proč jí na Polyneikovi tolik záleží, neboť je bratrovrah a vlastizrádce. Antigona mluví o bozích a smrti, před

⁹ Tamtéž

¹⁰ Sofoklés. *Antigoné*. In: *Řecká dramata*, str. 221.

¹¹ Sofoklés. *Antigoné*. In: *Řecká dramata*, str. 241

¹² Sofoklés. *Antigoné*. In: *Řecká dramata*, str. 222.

¹³ Sofoklés. *Antigoné*. In: *Řecká dramata*, str. 224.

nimiž jsou si přece všichni rovni, a také prohlásí, že vůči oběma bratrům cítí jen lásku.

Tady lze vidět zajímavý kontrast v hrdinčině vnímání zemřelé a živé části rodiny. Zatímco mrtví jsou idealizováni a milováni, se strýcem a i sestrou bojuje. Dobře je vidět na jejím posledním rozhovoru s Isménou, z něhož je tento úryvek:

Isméné

*„Jsem vinna, je-li vinna sestra má;
mám účast ve všem, nesu s ní svůj díl.“*

Antigoné

*„To Spravedlnost nesmí dopustit!
Tys nechtěla, já nepřibrala tě!“¹⁴*

Isména se nakonec přece jen rozhodla stanout po boku sourozence, ovšem Antigona její účast na zločinu vyvrací. Ze začátku rozhovoru by se mohlo zdát, že se hlavně snaží sestru ochránit, ale postupně vyjde najevo, že dle ní není hodna „krásné smrti“, jelikož odmítla Polyneika pohřbít a ctila Kreóntův zákaz. Naše hrdinka tak definitivně odmítá tradiční postavení ženy v athénské společnosti, kde, jak jsem již psal, by byla zcela podřízena muži. Možná i díky Antigonině naléhání se Kreón rozhodne Isménu ušetřit. O mnohém vypovídá, že když Antigona odchází zemřít, popisuje se jako poslední potomek vladařů Théb.

Poslední funkcí, kterou rodina u Antigony plní, je funkce milostná reprezentovaná postavou Haimóna, Kreóntova syna a protagonistčina snoubence. Incest stranou, Haimón Antigonu skutečně miluje a snaží se otce přesvědčit, aby jí ušetřil, když ovšem Kreón odmítne, začne prudká hádka, která končí odchodem syna se slovy: „... a ty už nespátríš mou hlavu nikdy zrakem svým, a pak zuř na ty z přátel, kterým se to líbí!“¹⁵ Právě plánovaný a nikdy nenaplněný sňatek s Haimónem způsobí změnu v Antigonině chování. Zatím co ji odvádí na smrt, místo dosavadní netečnosti začne oplakávat krátkost a opuštěnost svého života, litujíc neprovedené svatby:

Antigoné

*„Ach, bez přátel, bez slzy jediné
a bez písni svatebních vedena jsem
cestou smrti já neblahá!*

...

*Ani jediný přítel nelká,
nikdo nepláče nad mou sudbou!“¹⁶*

Nebyla by to tragédie, kdyby měla pravdu, neboť Isména, Haimón a podle jeho slov i celá obce nad ní skrytě bědují. Dokonce i Kreón díky věštci Teiresiovi odvolá verdikt a chce dívku zachránit, ale je příliš pozdě. Uzavřená v jeskyni, aby vyhladověla, Antigona a následně i Haimón, jakmile objeví její mrtvé tělo, spáchají sebevraždu.

Elektra

Tak končí Antigona a na řadu přichází Elektra. Sofoklovo pojetí tohoto mýtu má mnoho společného právě s jeho předcházejícím dramatem.

Pěstoun

*„Ó synu vládce Agamemnóna,
jenž velel kdysi Řekům u Troje,*

¹⁴ Sofoklés. *Antigoné*. In: *Řecká dramata*, str. 225.

¹⁵ Sofoklés. *Antigoné*. In: *Řecká dramata*, str. 234.

¹⁶ Sofoklés. *Antigoné*. In: *Řecká dramata*, str. 238.

*ted' můžeš na vlastní oči zžít
to, čehos býval vždy tak žádostiv.*

...

*Mykény vidíš, zlatem bohaté;
a zde zhoubný Pelopovců dům,
kde jsem tě od tvé sestry pokrevné
kdys obdržel a z vraždy otcovy
tě spasil únosem a vychoval
až v tento věk, bys pomstil vraždu otce.* ¹⁷

Jeden z podstatných rozdílů oproti předchozí hře je, že Elektra vlastně končí šťastně. Na začátku přichází do Mykén se svým opatrovníkem Orestes, syn zavražděného Agamemnóna, odhodlaný se konečně pomstít své matce Klytimestře a jejímu stávajícímu choti, králi Aigisthovi. A tak zatímco prožíváme Elektrinu nenávisť k jejím vězňům, pozvolna vidíme, jak se naplňuje Orestův plán k jejich svržení.

Samotná Elektra, stejně jako Antigona, se nebojí otevřeně mluvit proti nepřátelům, má mladší sestru Chrysothemis a všichni tři jsou sirotky po tragicky zemřelém králi, jehož památku vnímají jen kladně.

Kde se ovšem obě tragédie rozcházejí je postava matky. Zatímco v Antigoně byla královna Iokasta jen párkrát zmíněna, tady plní Klytimestra, vdova po Agamemnónovi, funkci antagonistky a původkyně všeho zla. Strůjkyně vraždy milovaného otce zcela odvrhla svého potomka. Několikrát je během hry upozorněno na skutečnost, že Elektra je neprovdaná a nemá děti, aby matku nemohla nijak ohrozit:

Elektra

*„Má matka, jež mi dala život, jest
mi nejvýš nepřátelská; v domě mém
já s vrahy svého otce musím dlít,
a ti mnou vládnu, na nich záleží,
zda mám co dostat či být bez toho.* ¹⁸

V mnohém se podobá Euripidově Médeii, pro kterou by se spíš než hrdinka hodilo označení antihrdinka. Nicméně nebudeme předbíhat. Elektrina pozice, kdy je vězněm v rodném domě a trpí nouzí, je ostře kontrastovaná se statusem Chrysothemidy, obdobě Isméný. Ta poslouchá matčiny příkazy, nedává navenek nijak najevo smutek nad Agamemnónem, a díky tomu žije v pohodlí. Když během hry znovu Chrysothemis zaslechne Elektrino naříkání, dozvíme se zajímavou informací:

Chrysothemis

*„ Jestliže těch svých nářků nenecháš,
chtí tam tě poslat, kde prý neuzříš
už nikdy jasné záře sluneční:
zem opustit a v hrobce klenuté
kdes žítí máš a nad svou bídou lkát.* ¹⁹

Klytimestra je ochotna vlastní dceru odsoudit k osudu Antigony, třebaže později sama Elektře vyjeví, že hlavním důvodem, proč Agamemnóna zabila, bylo královo obětování nejstarší z jejích dcer bohům, aby s vojskem mohli odplout do Tróje. Sofoklés vykresluje Klytimestu natolik špatnou, že když ji na konci tragédie Orestes zabije, čímž páchá matkovraždu, je to bráno jako

¹⁷ Sofoklés. *Elektra*. Přeložil Ferdinand STIEBITZ. Pantheon. Praha: Fr. Borový, 1942, str. 27. Pantheon

¹⁸ Sofoklés. *Elektra*. str. 38.

¹⁹ Sofoklés. *Elektra*. str. 14.

spravedlivý trest od bohů.

Avšak ještě předtím přijde za královnou Orestův pěstoun a lživě ji oznámí smrt Agamemnónova syna, tehdy zažije Elektra otřes a plně vyjde na povrch její odvaha, když začne sama plánovat vraždu matky. Následně dojde ke skoro stejnému rozhovoru, jaký měla na začátku své tragédie Antígona s Isménou, kdy Chrysothemis sestru odrazuje a odmítá se na činu podílet. Nicméně přísahá, že nic Klytimestře nevyzradí. Obě se nakonec také rozejdou ve zlém.

Právě nemrtvý Orestes vystupuje v Elektřině příběhu jako symbol záchrany. Když se jí sbor mykénských žen snaží utěšit, říkají: „*on přijde, on přijde – Orestes urozený!*“²⁰ Když ten okamžik nadejde a Orestes sestře odhalí, že není mrtev, spadne z Elektry všechn strach a konečně vyhraje svůj vnitřní boj, který trval přes celou tragédii.

Médeia

Od předchozích protagonistek je Médeia odlišná asi jako noc a den, avšak i v jejím příběhu plní rodina centrální roli. Hlavní konflikt pramení z nevěrnosti protagonistčina manžela Iásóna, který ji zradil a pojal za manželku korintskou princeznu, a to poté co kvůli němu Médeia utekla z rodné země a porodila mu dvě děti. Jejich chuva na začátku popisuje ženin zničený stav:

Chůva

*„... a zneuctěná Médeia, ta ubohá,
se dovolává přísah, volá pravici,
jež slíbila jí věrnost, bohy za svědky
si bere vděku, jimž jí splácí Iáson.
A bohu odevzdána leží o hladu
a rozplývá se v slzách po celý ten čas, ...“²¹*

Na první pohled by se mohlo zdát, že jde o další hrdinku, která padne za oběť svojí bezmocnosti, ale, jak už bylo řečeno, Médeia má více společného s Klytimestrou než s Elektrou či Antigonou. Jedná se o mocnou, hrdou ženu, jejíž úmysly nejsou vždy dobré a láska, kterou cítila k Iásónovi a synům, se rychle změnila v nenávisť. Dále se v chuvině proslovu dovíme toto: „*Ne radost, odpor cítí, zří-li děti své, ...*“²²

Dosud v každém z probíraných dramát figurovala vražda rodných, ať šlo o bratrovražedný boj Polyneika a Eteokla v Antigoně nebo matkovraždu v Elektře, nicméně bezesporu nejstrašnější ze všech je Médeino pobití vlastních dětí. Toto je naprosté otřesení nejen řeckých, ale i moderních hodnot. Lze se jen domýšlet, jak bylo Euripidovo dílo jeho současníky přijato, a proč je také jeho nejznámější.

Na základě tohoto činu lze lehce Médeiu odsoudit jako čistě zápornou postavu, avšak Euripidés se nám též snaží vyjevit její motivaci. Dovídáme se například o rodině, kterou zanechala zrazenou ve vlasti a bratrské krvi, jež tam prolila: „*Můj otče, má vlasti! Já zradila vás a mrzce jsem prolila bratrovu krev!*“²³ Viníkem celé situace je vlastně Iásón, který zatoužil po ruce dcery korintského krále. Do té doby byla rodina šťastná.

Svou nevěrou ale Iásón otevřel Pandořinu skříňku. V porovnání s činy Sofoklových protagonistek působí ta Euripidova spíše jako řádění přírody. V tomto případě tradiční postavení muže jako pána a ženy jakožto mu podřadné vůbec neplatí, a dokonce Médeia naprosto otevřeně kritizuje manželské poměry ve starověkém Řecku:

Médeia

„My předně kupou peněz samy musíme

²⁰ Sofoklés. *Elektra*. str. 34.

²¹ Sofoklés. *Médeia*. In: *Řecká dramata*, str. 259.

²² Tamtéž.

²³ . *Médeia*. In: *Řecká dramata*, str. 264.

*si koupit muže, on pak těla našeho
se stane pánem – horší zlo zla prvního!*

....

*Vždyť je-li muž náš něčím doma rozmrzen,
jde k milce zbavit srdce hořké nechuti;
my na jediné duši smíme zraky lpět!
Však žijeme prý doma v teplém bezpečí,
co muži za nás v poli mečem bojují:
ti hlupci! Třikrát postavit se raději
chci nepříteli nežli jednou roditi!“²⁴*

Přestože tato slova proudí z úst ženy, jež hodlá chladnokrevně spáchat dvojnásobnou filicidu a otrávit Iásónovu budoucí manželku, jsou v mnohém pravdivá a Euripidés předkládá divákovi validní a palčivou kritiku. Médeina popularita musela jistě vzrůstat například s nástupem feminismu na konci devatenáctého a na počátku dvacátého století. Samotnému Euripidovi ovšem toto zpochybňování tradičních hodnot a jeho další netradiční, většinou ženské protagonistky mu znemožnily dosáhnout za života ocenění publika.²⁵ Umělci holt jen málokdy bývají oceněni ještě za života.

A tak zatímco Médeia ujíždí od Korintu s mrtvými těly svých synů, my jsme dospěli k závěru této eseje:

Závěr

Je velmi těžké nadhodnotit, jak významně se rodinný motiv proplétá uvedenými tragédiami a životy jejich protagonistek. Je katalyzátorem děje a ovlivňuje téměř každé z rozhodnutí postav. Činy již mrtvého příbuzenstva mohou v Sofoklových dramatech za hrozné podmínky, v nichž se jeho hrdinky nacházejí, avšak zemřelí jsou zároveň pro dívky také zdrojem odvahy a objektem obdivu (Oidipus a Agamemnón). Jejich dosud žijící sourozenci pomáhají zvýraznit výjimečné charakterové vlastnosti, které z nich vůbec hrdinky dělají. Rodinní příslušníci také u obou dramatiků plní i funkci antagonistů, proti kterým protagonistky se postaví, (Kreón, Iásón, Klytimestra) přičemž ve všech případech jde o osoby, jež by je správně měly ochraňovat, anebo symbolizují jejich ztracenou budoucnost (Haimón) či budoucnost šťastnou (Orestes).

Sofoklés i Euripidés se v chování svých postav vzpírají dobovým konvencím a pokládají publiku řadu otázek, nicméně je to Euripidés, který hru využívá k otevřené kritice tehdejší společnosti a obrací motiv rodiny na hlavu.

Vše shrnuto ve zkratce: Rodina je základní kamenem, na němž dramatici budují své postavy a děj her.

Zdroje

- *Řecká dramata*. Ilustroval Zdeněk SKLENÁŘ, přeložil Vladimír ŠRÁMEK. Praha: Mladá fronta, 1976. Máj (Mladá fronta).
- BROCKETT, Oscar Gross. *Dějiny divadla*. Přeložil Milan LUKEŠ. Praha: Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-532-3.
- SOFOKLÉS. *Elektra*. Přeložil Ferdinand STIEBITZ. 1. vyd. Praha: Fr. Borový, 1942.

²⁴ Sofoklés. *Médeia*. In: *Řecká dramata*, str. 266

²⁵ Brockett, O. G. *Dějiny umění*, str. 30.